

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 12. 2025.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

ДАНИЧИЋЕВЕ ГЛАГОЛСКЕ ВРСТЕ У СВЕТЛУ СТЕМПОВЕ МОРФОЛОГИЈЕ ПАРАДИГМАТСКИХ ФУНКЦИЈА

Полазећи од Даничићеве класификације глагола на врсте и разделе, у раду показујемо како се сукцесивном применом одговарајућих правила – која у Стемповој Морфологији парадигматских функција омогућавају да се предвиди реализација свих парадигматских позиција глаголских лексема – могу генерисати синтетички финитни облици индикатива у српском језику. У раду се ограничавамо на облике презента, аориста и имперфекта. Примена тзв. правила реализације, укључујући морфонолошка правила, уз индексирање глаголских лексема у духу Даничићевог приступа и адекватно организовање тзв. правила експоненције у блокове, омогућили су нам да дубље сагледамо структуру финитних глаголских облика и понудимо модел описа глаголске флексије у српском језику.

Кључне речи: морфологија, глаголске врсте, глаголска основа, флексија, глаголска парадигма, парадигматска функција.

1. Увод

У *Малој српској граматичкој* (1850), а потом и у *Облицима српскога језика* (1863) Ђуро Даничић предлаже поделу глагола према типу промене на врсте и на разделе. Иако му је главни циљ да класификује глаголе у српском језику на синхронијском плану, Даничић, као типични представник компаративистичке школе у науци о језику (в. Ивић 1981: 299), настоји да осветли и дијахронијске процесе који добрим делом објашњавају структуру облика у савременом језику. Тако, модификације у глаголској основи Даничић објашњава различитим морфонолошким алтернацијама које често повезује са претпостављеним дијахронијским процесима.

Даничићева класификација глагола, прва у српској граматичкој и лингвистичкој литератури, била је основа за потоња проучавања глаголске флек-

* veranva@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6570-4071

сије у српском језику. Полазећи од ње, Даничићеви наследници, а пре свих Белић (1999: 333) и Стевановић (1986: 330–336), предложиће нове класификације глагола, експлицирајући оно што је код Даничића често било имплицитно, а пре свега идеју да су за опис глаголске флексије у српском језику неопходне две основе: инфинитивна и презентска.

Полазећи од Даничићеве класификације глагола на врсте и на разделе, дефинисаћемо тзв. конјугационе класе, тако што ћемо сваку Даничићеву врсту, односно раздео, означити комбинацијом два тематска суфикса, тј. морфема **на основу којих се разликују** презентска и инфинитивна основа. Тако издвојене класе послужиће нам за индексирање глаголских лексема чију флексију покушавамо да осветлимо у оквиру Стемпове Морфологије парадигматских функција (Стемп 2003, Стјуарт/Стемп 2007, Бонами/Стемп 2016). Ослањајући се на Стемпову теорију предложићемо модел за опис глаголске флексије у српском језику, при чему се ограничавамо на генерисање синтетичких индикативних глаголских облика, полазећи од тзв. базичне основе, сукцесивном применом правила која објашњавају реализацију било које парадигматске позиције глаголских лексема у српском језику.

2. Даничићев приступ глаголској флексији у српском језику (Даничић 1850, 1863)

По Даничићу, основни критеријум за поделу глагола на врсте јесте тзв. инфинитивна, тј. аористна основа (в. Белић 1999: 332).¹ На корен² се додаје тзв. врсни уметак³, а затим лични наставак. Међутим, једна основа није довољна да се предвиде сви облици глаголских лексема. На пример, од основа *ора* и *кова* не могу се добити облици презента, глаголски прилог садашњи нити императив глагола *орати* односно *ковати*, него само облици аориста, имперфекта, глаголских придева и инфинитива поменутих глагола. Код тзв. самогласничких атематских глагола као што су *чути* или *пити*, инфинитивна основа једнака је корену (*чу*, *пи*), па се од ње не могу изводити презентски облици, глаголски придев садашњи и имперфекат директним додавањем личних наставака. Међутим, треба имати на уму да је Даничић (инфинитивну) основу узео само као критеријум за поделу глагола на врсте (в. Белић 1999: 332). Он је био свестан чињенице да, поред инфинитивне основе, комплетан опис глаголске флексије у српском захтева још једну основу, од које се граде облици презента.

¹ Даничић не користи термине „инфинитивна” и „презентска” основа, него говори само о „основи”.

² Под „кореном” (у морфолошком смислу) подразумевамо глаголску основу без икаквог суфикса (тематског суфикса и/или личног наставка). Полазимо од принципа да је сваки корен основа, али и да није свака основа корен (в. Стемп 2003: 33).

³ Односно, тематски вокал или тематски суфикс, како би се то данас рекло.

2.1. Две основе

Даничић глаголе дели у шест врста према инфинитивној основи. Међутим, свестан чињенице да једна основа није довољна за опис свих облика Даничић говори о „двојакој основи”: „Који глаголи имају двојаку основу (као они другог раздјела треће врсте, другог и трећег раздјела пете врсте) они каку основу имају за садашње вријеме онака им је и за глаголски прилог садашњег времена и за заповједни начин” (Даничић 1963: 66). Даничић увиђа да оно што ми зовемо тематским суфиксом, а он уметком, није исти морфем у презентским и у аористним облицима глаголâ типа *вид(ј)ети* (*вид(ј)е* и *види*), као што није исти морфем ни код глаголâ типа *гледати* (*гледа* и *глеће*). Синхронијски, довољно је говорити о две основе и показати њихову дистрибуцију према различитим глаголским облицима. Даничић то чини са глаголима типа *вид(ј)ети*, али код глаголâ типа *гледати* презентску основу изводи од инфинитивне (*гледа-*) уметањем самогласника *и* уместо *а*, да би затим *и* прешло у *ј*, које се „по својим законима слаже с гласом који се пред њим деси (...)” (Даничић 1863: 109). И код других глагола Даничићевог 2. раздела V врсте, презентска основа се објашњава полазећи од инфинитивне морфонолошким алтернацијама, као што је јотованье или палатализација: *писа-/писи->писј-е->пише-*; *лага-/лаги->лагј-е->лаг-е->лаже-*. Глагол *носити* има потпуно правилну промену у презенту, императиву, аористу, гл. придеву радном и гл. прилозима, што није случај са имперфектом и гл. придевом трпним: *ношѣх*; *ношен/а/о*. Ове облике с измењеном основом Даничић објашњава јотованьем⁴, којем претходи прелазак презентског уметка *и* у *ј*: *носи->носј->нош->нош-ѣ-х*, *нош-ѣ-ш-е*, односно *нош-ен/а/о*. Слично овоме, објашњавају се и облици глаголског придева трпног *сломљен* и *испражњен*: *сломѣ->сломј->сломљ-ен*⁵; *испразни->испразнј->испразњ->испражњ-ен*⁶.

Код атематских глагола Даничићевог 5. раздела I врсте, тј. код глагола чији је корен на *н* или *м* (нпр. *клн-* од *клети* и *узм-* од *узети*), инфинитивна основа добија се претварањем *н*, односно *м* у *е*: *кле*, *уз-е* (в. Даничић 1850: 48), а презентска преласком *л* у *у* за глаголе типа *клети*, уз додавање уметка *е* за презентску основу и задржавање *н* (*куне*). Дакле, Даничић и инфинитивну и презентску основу изводи од истог корена. Прецизније, за глагол *клети*, претпостављени корен *кљн*, дао је, по Даничићу: 1) инфинитивну основу без врсног уметка сливањем *-ѣн* у старословенско *-Ѧ* од којег је настало данашње *е* (*кљн>кѦ>кле-*) и 2) презентску основу са уметком *е* (*кљн>кун>куне*).⁷ Понекад, Даничић примат даје презентској над инфинитивном основом. Наиме, указујући на еволуцију основе *ѣм* ка данашњој *м*, која се јавља само с префиксима *уз-* или *от-* (*уз-м*, *от-м*), Даничић (1863: 77), од непотпуних (пре-

⁴ Даничић не користи термине за гласовне промене који су данас уобичајени (јотованье, палатализација итд.).

⁵ Низ *мј* на крају основе даје *мѣ*.

⁶ Низ 'з+сугласник' (осим *т* и *д*) даје *жњ* (в. Белић 1999: 110)

⁷ „...у стоји по закону српскога језика мјесто *љ* зато што је међу сугласнима, [а] кад дакле не буде у основи на крају *н*, онда ће у, опет бити *л*” (Даничић 1863: 78).

зентских) основа уз-м (глагола *узети*) и *от-м* (*отети*)⁸, изводи инфинитивну основу. Наиме, инфинитивна основа добија се на следећи начин: *уз-ьмуз-А* > *уз-е*, односно, *от-ьм* > *от-А* > *от-е*. Ова „недоследност” произилази из потребе да се синхронијски различите реализације глаголских основа објашњавају дијахронијски где год је то могуће. Па ипак, примат инфинитивне над презентском основом у Даничићевом систему објашњава првенство које има инфинитивна основа при подели глагола на врсте. Презентску основу, која је неопходна да би се, одредила припадност свих глаголских облика „једној глаголској системи” (Белић 1999: 333), Даничић користи како би глаголе поделио и на тзв. разделе. Условно речено, реч је о конјугационим класама, које треба разликовати од конјугационих образаца, тј. образаца глаголске промене. Наиме, изузеци у флексији многих глагола који припадају некој од Даничићевих врста, односно, раздела показују да издвојена класа (врста или раздео) не подразумева аутоматски исти образац промене сваког глагола дате класе. Да би се из једне класе извео конјугациони образац, нужен и довољан услов је да промена било којег глагола те класе буде модел промене осталих глагола исте класе. Доследна примена овог принципа води пролиферацији конјугационих образаца. У неким савременим приступима има их и преко 120 (в. Марјановић/Радосављевић 2019).

3. Даничићеве „конјугационе класе” и Морфологија парадигматских функција

Узимајући као полазиште прву Даничићеву класификацију глагола по врстама и делима (Даничић 1850), дефинисаћемо конјугационе класе тако што ћемо сваку Даничићеву врсту, односно раздео означити једном комбинацијом два тематска суфикса, од којих је један за презентску, а други за инфинитивну основу.⁹

Све разделе прве (тзв. атематске) врсте повезује одсуство тематског суфикса у инфинитивној основи¹⁰ и присуство презентског суфикса *е* (односно *је* у 6. разделу I врсте).¹¹ Глаголи које Даничић сврстава у првих пет раздела I врсте имају тзв. атематске сугласничке (инфинитивне) основе. Шести раздео (I/6) обухвата атематске самогласничке основе.

⁸ Потпуна презентска основа добија се додавањем презентског уметка *е*: *узме*, *отме*.

⁹ Иако Даничић бележи и екавски и ијекавски изговор српског језика, ми ћемо се у нашим анализама ограничити на екавски изговор.

¹⁰ То бележимо симболом ∅.

¹¹ Бележимо их као уређени пар <е, ∅>, односно <је, ∅>, где је први елемент презентски, а други – инфинитивни/аористни суфикс (в. Табелу 1).

Табела 1

Вр/раз.	Умеш: <през. инф.>	Примери: презент/аорист (1.л. ј.)
I/1	<е, Ø>	плет-е-м / плет-о-х; јед-е-м / јед-о-х
I/2	<е, Ø>	вез-е-м / вез-о-х; трес-е-м / трес-о-х
I/3	<е, Ø>	греб-е-м / греб-о-х; црп-е-м / црп-о-х; плев-е-м / плев-о-х
I/4	<е, Ø>	печ-е-м / пек-о-х; стриж-е-м/стриг-о-х; врш-е-м / врх-о-х
I/5	<е, Ø>	кун-е-м / кл-е-х; уз-м-е-м / уз-е-х
I/6	<је, Ø>	пи-је-м / пи-х; чу-је-м / чу-х
II	<не, ну>	то-не-м / то-ну-х
III/1	<ѐ, ѐ>	мр-е-м / мр-е-х
III/2	<и, е>	вид-и-м / вид-е-х
III/3	<ѐ, ѐ>	см-е-м / см-е-х
IV	<и, њ>	нос-и-м / нос-и-х
V/1	<и, а>	држ-и-м / држ-а-х
V/2	<е, а>	пиш-е-м / пис-а-х
V/3	<а, њ>	чув-а-м / чув-а-х
VI/1	<ује, ова>	куп-ује-м / куп-ова-х
VI/2	<ује, ива>	добац-ује-м / добац-ива-х

Према Стемповој Морфологији парадигматских функција, парадигму једне лексеми чини скуп свих речи које реализују ту лексему са морфосинтаксичким својствима (МФС) релевантним за ту лексему (Стемп 2003: 43). Скупови МФС који, упрарени са глаголским лексемама, реализују синтетичке финитне облике индикатива у српском језику, наводимо под (1):¹²

- (1) {през., 1.л. ј.}, {през., 2.л. ј.}, {през., 3.л. ј.}, {през., 1.л. мн.}, {през., 2.л. мн.}, {през., 3.л. мн.},
 {аор., 1.л. ј.}, {аор., 2.л. ј.}, {аор., 3.л. ј.}, {аор., 1.л. мн.}, {аор., 2.л. мн.}, {аор., 3.л. мн.},
 {имп., 1.л. ј.}, {имп., 2.л. ј.}, {имп., 3.л. ј.}, {имп., 1.л. мн.}, {имп., 2.л. мн.}, {имп., 3.л. мн.}.¹³

По Стемпу, флексиону морфологију у природним језицима дефинише тзв. Парадигматска функција (PF). PF је функција која свакој парадигматској позицији (тј. „ћелији“) <L, σ>, где је L лексема а σ комплетан скуп МФС¹⁴, приписује пар <R, σ> где је R реализација (тј. реч/облик) лексеми L, а σ скуп МФС: PF(<L, σ>)=<R, σ> (Бонами/Стемп 2016: 451). У нашем случају, PF би требало да предвиди све синтетичке индикативне облике било ког глагола у српском језику. Следећа табела илуструје синтетичке индикативне парадигме¹⁵ које су предмет овог рада, на примеру неколико глаголских лексеми уз које бележимо врсту и раздео којима оне по Даничићу припадају:

¹² Услед просторног ограничења, неће бити речи о аналитичким (тј. сложеним) облицима, императиву, футуру I, нити о неличним глаголским облицима (инфинитив, глаголски прилози и придеви).

¹³ Скраћенице 'през.', 'аор.', 'имп.' стоје, редом, за презент, аорист, имперфекат, а 'л.', 'ј.' и 'м.' – за лице, једину и множину.

¹⁴ У нашем случају то је било који скуп под (1).

¹⁵ Прецизније би било назвати их потпарадигмама пошто не разматрамо аналитичке (сложене) облике индикатива нити футур који у одређеним случајевима може имати и синтетичке облике.

Табела 2

(Врста/раздео)	Презент	Аорист	Имперфекат
ПРЕСТИ (I/1)	1.л.ј. предем 2.л.ј. предеш 3.л.ј. преде 1.л.м. предемо 2.л.м. предете 3.л.м. преду	1.л.ј. предох 2.л.ј. преде 3.л.ј. преде 1.л.м. предосмо 2.л.м. предосте 3.л.м. предоше	1.л.ј. предијах 2.л.ј. предијаше 3.л.ј. предијаше 1.л.м. предијасмо 2.л.м. предијасте 3.л.м. предијаху
ДРЖАТИ V/1	1.л.ј. држим 2.л.ј. држиш 3.л.ј. држи 1.л.м. држимо 2.л.м. држите 3.л.м. држе	1.л.ј. држāх 2.л.ј. држа 3.л.ј. држа 1.л.м. држāсмо 2.л.м. држāсте 3.л.м. држāше	1.л.ј. држāх 2.л.ј. држāше 3.л.ј. држāше 1.л.м. држāсмо 2.л.м. држāсте 3.л.м. држāху
ПИСАТИ V/2	1.л.ј. пишем 2.л.ј. пишеш 3.л.ј. пише 1.л.м. пишемо 2.л.м. пишете 3.л.м. пишу	1.л.ј. писāх 2.л.ј. писа 3.л.ј. писа 1.л.м. писāсмо 2.л.м. писāсте 3.л.м. писāше	1.л.ј. писāх 2.л.ј. писāше 3.л.ј. писāше 1.л.м. писāсмо 2.л.м. писāсте 3.л.м. писāху

Сваки облик било које парадигме (презентске, аористне или имперфектске) у Табели 2, представља реализацију одговарајуће парадигматске позиције за дати глагол. На пример, *писāше* је реализација парадигматске позиције <ПИСАТИ, {аор., 3.л.м.}>. ¹⁶

Прама Стемпу, сви облици добијени флексијом резултат су примене тзв. „правилā реализације”, а то су: 1. „правила избора базичне основе”; 2. „правила експоненције”, и 3. „правила реферисања” (в. Бонами/Стемп 2016: 459). Правила експоненције делују заједно са морфонолошким правилима (тј. са тзв. морфолошким метагенерализацијама¹⁷), која имају улогу својеврсног фонолошког филтера при примени експоненцијалних правила.

Правила избора базичне основе (в. 2) дају уређене парове <корен, σ> где је σ комплетан скуп МФС (тј. било који од скупова под 1). Ако корен *нос* упаримо са сваким скупом МФС из (1) којем припада ’през.’, добићемо презентску парадигму глагола *носити* (уп. Стјуарт/Стемп 2007: 391): <*нос*, {през., 1.л. ј.}>, <*нос*, {през., 2.л. ј.}>, <*нос*, {през., 3.л. ј.}>, <*нос*, {през., 1.л.м.}>... <*нос*, {през., 3.л.м.}>, чију реализацију представљају сви презентски облици поменутог глагола. Према моделу Бонамија и Стемпа (2016: 456), правила избора базичне основе (неких) глагола у српском језику могу се формулисати на следећи начин:

¹⁶ Напоменимо овде да PF у српском није дефинисана за имперфекат перфективних глагола као што је *написати*.

¹⁷ „...generalizations about the phonological effects of rules of exponence” (Бонами/Стемп 2016: 456).

(2) Правила избора базичне основе:

основа($\langle \text{ПРЕСТИ}_{[11]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{пред}_{[11]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ПИТИ}_{[16]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{мл}_{[16]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ТОНУТИ}_{[11]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{мо}_{[11]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ВИДЕТИ}_{[112]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{вид}_{[112]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{СМЕТИ}_{[113]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{см}_{[113]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{НОСИТИ}_{[14]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{нос}_{[14]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ДРЖАТИ}_{[15]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{држ}_{[15]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ПИСАТИ}_{[16]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{пис}_{[16]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ЧУВАТИ}_{[17]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{чув}_{[17]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{КУПОВАТИ}_{[18]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{куп}_{[18]}, \sigma \rangle$

основа($\langle \text{ИСПИТИВАТИ}_{[19]}, \sigma: \{ \} \rangle$) = $\langle \text{испит}_{[19]}, \sigma \rangle$

Примена ових правила даје пар ' $\langle R, \sigma \rangle$ ', где је σ било који скуп МФС из (1), а R базична основа. Основу R индексирали смо врстом и (евентуално) разделом којима припада дата лексема. На пример, $\langle \text{вид}_{[112]}, \sigma \rangle$ значи да лексема ВИДЕТИ припада 2. разделу III врсте. Било би идеално кад би за било који скуп σ , реализација $\langle L, \sigma \rangle$ (где је L глаголска лексема) увек била једнака реализацији $\langle R, \sigma \rangle$, тј. ако би $\langle L, \sigma \rangle = \langle R, \sigma' \rangle$, $\langle L, \sigma' \rangle = \langle R, \sigma'' \rangle$ итд. (уп. Сјуарт/Стемп 2007: 396). Другим речима, базична основа (R) била би увек иста без обзира на избор σ . Међутим, да то није случај показују глаголи попут *дићи*, *узети*, *клет*, *стајати* итд, који захтевају две базичне основе. Претпоставимо да скуп $\sigma/\{\text{през}\}$ садржи својство 'през.', за разлику од скупа σ . Базичне основе за глаголске лексеме ДИЋИ и УЗЕТИ дефинишемо под (3):¹⁸

(3) Базичне основе за лексеме ДИЋИ и УЗЕТИ:

(основа) $\langle \text{дићи}_{[16]}, \sigma/\{\text{през}\} \rangle = \langle \text{дигн}_{[16]}, \sigma/\{\text{през}\} \rangle$

(основа) $\langle \text{дићи}_{[16]}, \sigma: \{ \} \rangle = \langle \text{диг}_{[16]}, \sigma: \{ \} \rangle$

(основа) $\langle \text{узети}_{[15]}, \sigma/\{\text{през}\} \rangle = \langle \text{узм}_{[15]}, \sigma/\{\text{през}\} \rangle$

(основа) $\langle \text{узети}_{[15]}, \sigma: \{ \} \rangle = \langle \text{уз}_{[15]}, \sigma \rangle$

Правила експоненције групишу се у тзв. блокове, тј. у скупове правила из којих се може изабрати само један елемент. Тако изабрана правила примењују се по тачно одређеном редоследу (види одељак 3.1). Формат ових правила преузимамо од Бонамија и Стемпа (в. 4):

(4) $n, X_v, \tau \rightarrow f(X)$ (2016: 457)

Варијабла n означава блок којем правило припада, X_v глаголску основу, τ скуп морфосинтаксичких својстава који не мора бити комплетан, а f функцију од основâ (X) према другим основама или речима/облицима (Бонами/Стемп 2016: 457).

¹⁸ Аналогно би се третирали и остали глаголи с две базичне основе. На пример, *клет* (*кун-*, *кл-*), *стајати* (*стој-*, *стај-*) итд.

Правила експоненције за српске глаголе груписаћемо у 4 блока (в. 5).¹⁹

(5) Правила експоненције за глаголе у српском:

Блок А:

A ₁ , X _[I1-15] , {през.} → Хе	нпр. <u>преде-</u> , <u>секе-</u> > <u>сече-</u> , <u>диге-</u> > <u>диже-</u> ²⁰
A ₂ , X _[I1-15] , { } → Х	<u>пред-</u> , <u>сек-</u> , <u>диг-</u>
A ₃ , X _[I6] , през → Хе	<u>пије-</u> ; <u>чује-</u>)
A ₄ , X _[I1-15] , {имп} → Хија̄	<u>предија-</u> , <u>кунија-</u>
A ₅ , X _[I6, II, III2, IV] , {имп} → Хја̄	<u>чуја-</u> , <u>пија-</u> , <u>тоња-</u> > <u>тоња-</u> , <u>видја-</u> > <u>виђа-</u> , <u>носја-</u> > <u>ноша-</u>) ²¹
A ₆ , X _[III3] , {имп} → Хеја̄	<u>разумеја-</u>
A ₇ , X _[III1, V1, V2, V3] , {имп} → Хја̄	<u>мра-</u> ; <u>држа-</u> ; <u>писа-</u> ; <u>чува-</u>
A ₈ , X _[III] , {през} → Хне	<u>тоне-</u>
A ₉ , X _[III] , { } → Хну	<u>тону-</u>
A ₁₀ , X _[III2] , {през} → Хи	<u>види-</u>
A ₁₁ , X _[III1, III3] , {през} → Хе	<u>мре-</u> ; <u>сме-</u>
A ₁₂ , X _[III1, III2, III3] , { } → Хе	<u>виде-</u> ; <u>сме-</u>
A ₁₃ , X _[IV] , { } → Хи	
A ₁₄ , X _[V1] , {през} → Хи	<u>носи-</u> / <u>носи-</u>
A ₁₅ , X _[V1, V2, V3] , { } → Ха	<u>држи-</u>
A ₁₆ , X _[V2] , {през} → Хе	<u>писа-</u> ; <u>држа-</u> ; <u>чува-</u>
A ₁₇ , X _[V3] , {през} → Ха̄	<u>писје-</u> > <u>пише-</u> ²²
A ₁₈ , X _[VI] , {през} → Хује	<u>чува-</u>
A ₁₉ , X _[VII] , { } → Хова	<u>купује-</u>
A ₂₀ , X _[VI2] , { } → Хива	<u>купова-</u> ²³
X _U , { } → Х	<u>испитива-</u>

Блок: А'

A', X _[II-14] , {аор, 1.л.ј.} → Хо	нпр. <u>предо-</u>
X _U , { } → Х	

¹⁹ Пошто је реч о глаголској флексији, варијаблу Х не индексирамо категоријалним симболом V (глагол), него само симболима који означавају припадност глагола датој врсти, односно разделу по Даничићу. На пример, X_[VI] значи да глагол Х припада првом разделу Даничићеве пете врсте.

²⁰ Видети морфонолошка правила у одељку 3.2.

²¹ Видети морфонолошка правила у одељку 3.2.

²² Видети морфонолошка правила у одељку 3.2.

²³ Теорија предвиђа и тзв. индексирање основа, како би систем непогрешиво препознао базичну основу дате лексеме. Наиме, лексеме купити и куповати имају исту базичну основу *куп-*. Прва лексема спада у IV, друга у VI₁ Даничићеву врсту. Индексирање основа дефинише се на следећи начин: Ако **основа**(<L, σ>)=<X, σ>, онда L-index(X)=L (Бонами/Стемп 2016: 457). Тако, за основу *куп* имамо два лексемска индекса: L-index(*куп*)=куповати_[VI1] и L-index(*куп*)=купити_[IV]. Другим речима, у Стемповој теорији претпоставља се да се основе индексирају лексемама, тим пре што више различитих лексема може имати исту базичну основу.

Блок Б:

$B_1, X, \{ \text{аор, мн.} \} \rightarrow Xc$ $B_2, X, \{ \text{имп, мн.} \} \rightarrow Xc$ $B_3, X, \{ \text{имп, 3. л. мн.} \} \rightarrow X\dot{x}$ $B_4, X, \{ \text{имп., 2. л. ј.} \} \rightarrow X\dot{ш}e$ $B_5, X_{[11-15]}, \{ \text{аор, 2. л. ј.} \} \rightarrow Xe$ $B_6, X, \{ \text{аор, 2. л. ј.} \} \rightarrow X$ $B_7, X, \{ \text{аор. 3. л. м.} \} \rightarrow X\dot{ш}e$ $X_U, \{ \} \rightarrow X$	плесас- плес $\dot{а}$ s- плеса $\dot{x}$ - плесаше рек $\dot{е}$ > реч $\dot{е}$ ²⁴ , загризе одуста одуста $\dot{ш}e$
--	--

Блок Ц:

$C_1, X, \{ \text{през, 3. л. ј.} \} \rightarrow X$ $C_2, X, \{ \text{през, 1. л. ј.} \} \rightarrow X\dot{м}$ $C_3, X_{\in \{ \text{хох}[1], \text{мог}[1] \}}, \{ \text{през, 1. л. ј.} \} \rightarrow Xy^{25}$ $C_4, X, \{ \text{през, 2. л. ј.} \} \rightarrow X\dot{ш}$ $C_5, X, \{ 1. л. м. \} \rightarrow X\dot{м}o$ $C_6, X, \{ 2. л. м. \} \rightarrow X\dot{т}e$ $C_7, X_{[III2, IV, VI]}, \{ 3. л. м. \} \rightarrow Xe$ $C_8, X, \{ 3. л. м. \} \rightarrow Xu$ $X_U, \{ \} \rightarrow X$	тресе, види, пева виде, носе, држе
--	---

По Бонамију и Стемпу (2016: 459), сваки блок правила садржи правило типа $X_U, \{ \} \rightarrow X$ као најопштије ("least narrow member"). Наиме, инпут X остаје непромењен и након примене овог правила²⁶. Оно се примењује по дифолту, тј. кад год се ниједно специфичније правило из истог блока не може применити (в. Бонами/Стемп 2016: 459).

Да би се објаснили синкретички облици имперфекта и аориста 2. и 3. лица јединине, примењују се тзв. „правила реферисања” (Rules of referral, в. Стемп 2003: 36). У нашем случају, ова правила се односе на блок Б. Правила реферисања имају исти формат као правила експоненције (в. 4), при чему се једно правило реферисања односи на један и само један блок правила експоненције.

(6) Правила реферисања за 3. лице јединине имперфекта и аориста (PR_1 и PR_2):

$PR_1: B, X, \sigma: \{ \text{имп, 3.л.ј.} \} \rightarrow Y$, при чему $[B: \langle X, \sigma / \{ \text{имп, 2.л.ј.} \} \rangle] = \langle Y, \sigma \rangle$

$PR_2: B, X, \sigma: \{ \text{аор, 3.л.ј.} \} \rightarrow Y$, при чему $[B: \langle X, / \{ \text{аор, 2.л.ј.} \} \rangle] = \langle Y, \sigma \rangle$

Сегмент ' $\sigma / \{ \text{имп, 2.л.ј.} \}$ ' у правилу PR_1 значи да је скуп МФС исти као σ сем што су у њему лице и број спецификовани као 2.л.ј. Тиме се гарантује употреба истог наставка за имперфекат у 2.л.ј. и 3.л.ј. (-ше). Аналогни ефекат има PR_2 за 3.л.ј. аориста

²⁴ В. морфонолошка правила у одељку 3.2.

²⁵ У 1.л.ј. презента, глаголи *хтети* и *моћи* имају наставак у (*хоћу, могу*).

²⁶ Формално, реч је о функцији идентитета.

3.1. Редослед правила експоненције и PF у српском

Пошто су правила експоненције из истог блока међусобно инкомпатибилна²⁷, редослед њихове примене може се дефинисати само редоследом блокова којима правила припадају. За блокове под (5), тај редослед у српском изгледао би као у (7) (уп. Бонами/Стемп 2016: 459):

- (7) За било коју лексему L , при чему је $\langle L, \sigma \rangle$ једна парадигматска позиција (ћелија) лексеме L , $PF(\langle L, \sigma \rangle) = [\text{Ц}; [\text{Б}; [\text{А}': [\text{А: основа}(\langle L, \sigma \rangle)]]]$

Панинијев принцип (Стемп 2003: 23) захтева да се из сваког блока изабере најспецифичније правило, тј. правило чији је скуп МФС надскуп скупа МФС конкурентног правила или је спецификација глаголске основе у датом правилу богатија. На пример, спецификација $X_{[V]}$ богатија је од спецификације X будући да садржи информацију о глаголској врсти коју X не садржи. Ево како примена PF са експоненцијалним правилима даје парадигматску позицију $\langle \text{ГЛЕДАТИ}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle$ (в. 8), односно $\langle \text{ПИСАТИ}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle$ (в. 9):

- (8) $PF(\langle \text{ГЛЕДАТИ}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle) = \text{основа}(\langle \text{ГЛЕДАТИ}_{[V3]}, \sigma: \{ \} \rangle) = \langle \text{гледа}_{[V3]}, \sigma \rangle$ ²⁸
 $[A_{15}: \langle \text{гледа}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{гледа}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle$ ²⁹
 $[A': \langle \text{гледа}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{гледа}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle$ ³⁰
 $[B_3: \langle \text{гледа}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{гледах}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle$
 $[C_8: \langle \text{гледах}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{гледаху}_{[V3]}, \{\text{имп, 3.л.м.}\} \rangle$
- (9) $PF(\langle \text{ПИСАТИ}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle) = \text{основа}(\langle \text{ПИСАТИ}_{[V2]}, \sigma: \{ \} \rangle) = \langle \text{пис, } \sigma \rangle$
 $[A_{15}: \langle \text{пис}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{писа}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle$
 $[A': \langle \text{писа}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{писа}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle$
 $[B_1: \langle \text{писа}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{писас}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle$
 $[C_6: \langle \text{писас}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle] = \langle \text{писасте}_{[V2]}, \{\text{аор, 2.л.м.}\} \rangle$

Правила експоненције под (5) не допуштају да се генерише облик за 3.л.ј. аориста или имперфекта било које глаголске врсте. Облици за 3.л.ј. идентични су облицима за 2.л.ј., како у аористу тако и у имперфекту, што значи да је реч о синкретичким формама. Да би се добио облик за 3.л.ј., треба применити одговарајуће правило реферисања (в. 6), а то је за аорист PP_2 које се везује за блок Б. PF под (10) показује како се добија аористни облик *диже*.

- (10) $PF(\langle \text{дићи}_{[1]}, \{\text{аор, 3.л.ј.}\} \rangle) = \text{основа}(\langle \text{дићи}_{[1]}, \sigma: \{ \} \rangle) = \langle \text{диг}_{[1]}, \sigma: \{ \} \rangle$
 $[A_2: \langle \text{диг}_{[1]}, \{\text{аор, 3.л.ј.}\} \rangle] = \langle \text{диг}_{[1]}, \{\text{аор, 3.л.ј.}\} \rangle$
 $[A': \langle \text{диг}_{[1]}, \{\text{аор, 3.л.ј.}\} \rangle] = \langle \text{диг}_{[1]}, \{\text{аор, 3.л.ј.}\} \rangle$

²⁷ Примењује се по једно правило из сваког блока.

²⁸ На основу правила избора базичне основе, в. (2).

²⁹ У блоку А нема спецификације ни лица ни броја за врсту V_3 , нити постоји правило које за исту врсту има 'имп.' у скупу МФС. Стога се по дифолту примењује правило A_{15} на основу индикације о врсти/разделу одговарајуће лексеме, односно базичне основе.

³⁰ Из блока А' примењује се по дифолту ' $X_0, \{ \} \rightarrow X$ ', јер σ не садржи 'аор.' То значи да се облик генерисан претходним правилом (A_{15}) не мења.

$$\begin{aligned} \text{ПР}_2: \text{Б}, <\text{диг}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}> = <\text{диг}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 2.\text{л.ј.}\}>^{31} \\ [\text{Б}_3: <\text{диг}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}^{32}>] = <\text{диге}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}> = <\text{диже}_{[\text{I}]}^{33}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}> \\ [\text{Ц}: <\text{диже}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}>] = <\text{диже}_{[\text{I}]}, \{\text{аор}, 3.\text{л.ј.}\}>^{34} \end{aligned}$$

Синкретизам аористног уметка *о* у 1. лицу јединице и прва три лица множине глагола прва 4 раздела I врсте захтева два блока експоненцијалних правила (А' и Ц), што се не може моделовати правилима реферисања, будући да се свако правило реферисања примењује само на један блок експоненцијалних правила (в. одељак 3.1). Овакви случајеви третирају се путем тзв. импликационих правила. За аористни уметак у облицима множине прва 4 раздела I врсте, релевантно импликационо правило може се формулисати као у (11) (уп. Бонами/Стемп 2016: 453):

- (11) Ако глаголска лексема *L* припада разделима 1–4 прве врсте и $\text{PF}(<L, \sigma: \{\text{аор}, 1.\text{л.ј.}\}>) = <Y, \sigma>$, онда $\text{PF}(<L, \sigma': \{\text{аор}, \text{множ.}\}>) = <Y, \sigma'>$.

Идеја је да примена PF на све плуралне позиције аористних парадигми прва четири раздела прве врсте даје исти уметак што га има аорист у првом лицу јединице – *о* (нпр. *тресах*, *тресосмо*, *тресосте*, *тресоше*).

3.2. Морфонолошка правила

Морфонолошка (МФН) правила везују се за правила експоненције, односно, за одговарајуће блокове тих правила. Она се примењују у тачно дефинисаним фонолошким контекстима. Неформално и не претендујући на исцрпност, илустроваћемо неколико МФН релевантих за индикативне парадигме које су предмет овога рада.

- (12) **МФН₁** (Блокови А и Б): Ако се основа завршава на *к*, *г* или *х*, а следи јој *е*: $\kappa \rightarrow \text{ч}$, $\text{г} \rightarrow \text{ж}$, $\text{х} \rightarrow \text{ш}$: пек+е>пече; диг+е>диже; диго-(х)/диже³⁵; врх+е>врше; врхо-(х)/врше³⁶ (палатализација).
- (13) **МФН₂** (Блок А): Ако се основа завршава на *с*, *з*, *т*, *д*, *л*, *н* *п*, *б*, *в* или *м* којем следи глас *ј*: $\text{сј} \rightarrow \text{ш}$, $\text{зј} \rightarrow \text{ж}$, $\text{тј} \rightarrow \text{ћ}$, $\text{дј} \rightarrow \text{ђ}$, $\text{лј} \rightarrow \text{љ}$, $\text{нј} \rightarrow \text{њ}$, $\text{пј} \rightarrow \text{пљ}$, $\text{бј} \rightarrow \text{бљ}$, $\text{вј} \rightarrow \text{вљ}$, $\text{мј} \rightarrow \text{мљ}$ (јотовање). (в. Белић 1999:110)
- (14) **МФН₂** (Блок Ц):
- Ако се основа завршава на самогласник, а следи јој *е* или *у*, уметнути *ј* између та два самогласника, нпр. *чује*, *пије*, *чују*, *гледају* (избегавање хијата);
 - Ако се основа завршава на *не* или *је* којима следи *у*, онда $\text{еу} \rightarrow \text{у}$: *брине+у*→*брину*, *купује+у*→*купују* (избегавање хијата).

³¹ Резултат примене правила реферисања (ПР₂) јесте исти облик за две парадигматске позиције (2. и 3.л.ј. аориста).

³² =2л.ј. на основу примене ПР₂ у претходном кораку.

³³ Након примене морфонолошког правила палатализације (в. секцију 3.2.).

³⁴ Након примене најопштијег правила по дифолту ($X_{\text{U}}, \{\} \rightarrow X$).

³⁵ Аорист 2. и 3.л.ј.

³⁶ Аорист 2. и 3.л.ј.

Закључак

У раду смо показали да неки давнашњи увиди у структуру глаголских облика попут Даничићевог, који су утемељили флексиону морфологију у српском језику, не губе на актуелности ни онда када глаголску флексију разматрамо у оквиру савремених морфолошких теорија као што је Стемпова Морфологија парадигматских функција. Наиме, Даничићева подела глагола на врсте и разделе може се узети као поуздан извор података за индексирање глаголских лексема, а самим тим и за формулисање тзв. правила реализације у теоријама попут Стемпове. Сукцесивна примена ових правила (избор базичне основе, експоненцијална уз морфонолошка правила и правила референсања) обезбеђује реализацију било које парадигматске позиције дате глаголске лексеме у природним језицима укључујући и српски. Тиме се формално може представити глаголска флексија и у језицима који, попут српског, имају сложен конјугациони систем. У раду смо се ограничили на синтетичке финитне облике индикатива (презент, аорист и имперфекат) и покушали да покажемо како се, прецизним дефинисањем правила реализације у српском, а посебно адекватним разврставањем експоненцијалних правила у блокове, може генерисати било који облик било које глаголске лексеме. У будућим истраживањима остаје да се покаже како се и остале (пот)парадигме, укључујући неличне глаголске облике, које у овом раду нису разматране, могу дефинисати у оквиру истог теоријског приступа полазећи од Даничићевих глаголских врста и раздела.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** А. Белић, *Историја српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бонами/Стемп 2016:** О. Bonami, G. Stump, Paradigm Function Morphology, In: Andrew Hippisley & Gregory Stump (eds.), *The Cambridge Handbook of Morphology*, Cambridge University Press, 449–481.
- Даничић 1850:** Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, Беч: Штампарија јерменскога манастира.
- Даничић 1863:** Ђ. Даничић, *Облици српског језика*, Београд: Државна штампарија.
- Ивић 1981:** М. Ивић, Даничић синтаксичар – у свом времену и данас, у: Ј. Торбина и А. Исаковић (ур.), *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд, Загреб: САНУ/ЈАЗУ, 297–305.
- Марјановић/Радосављевић 2019:** S. Marjanović, N. Radosavljević, *Srpski glagoli. A Conjugation Dictionary of Serbian Verbs*, Београд: Klett.
- Стевановић 1986:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Стемп 2003: G. Stump, *Inflectional morphology. A Theory of Paradigm Structure*, Cambridge University Press (Virtual Publishing).

Стјуарт/Стемп 2007: T. Stewart, Stump, Paradigm Function Morphology and the Morphology/Syntax Interface, In: Gillian Ramchand & Charles Reiss (eds.), *The Oxford handbook of linguistic interfaces*, 383–421. Oxford: Oxford University Press.

Veran J. Stanojević

DANIČIĆ'S VERB CLASSES IN THE LIGHT OF STUMP'S
PARADIGM FUNCTION MORPHOLOGY

Summary

Building on Daničić's classification of verbs, this paper shows how the successive application of appropriate rules – rules which, within Stump's theory, predict the realization of all paradigm positions of verbal lexemes – can generate the synthetic finite indicative forms in Serbian. The analysis is limited to the present, aorist, and imperfect, and does not rely on a distinction between so-called regular and irregular verbs. The application of realization rules, including morphophonological rules, together with the indexing of verbal lexemes in the spirit of Daničić's approach and the organization of rules of exponence into blocks, allows for a deeper understanding of the full complexity of finite-form structure and leads to a proposed model for describing Serbian verbal inflection.

Keywords: morphology, verb classes, verbal stem, inflection, verbal paradigm, paradigm function.